

ӘОЖ 8’81-33

ГТАХР 16.21.49

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.3.82.003>

АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНДЕГІ АС-СУ КОМПОНЕНТТІ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ САЛҒАСТЫРМАЛЫ СИПАТЫ

* Абдукалимова А.Н.¹, Қалыбаева Қ.С.², Мысекеева А.³

* ^{1,2,3} Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Қарастырылып отырған мақала ағылшын және қазақ тілдеріндегі ас-су компонентті фразеологиялық тіркестердің сипаты, ерекшеліктері мен семантикалық және тақырыптық талдауына арналған. Ғылыми зерттеудің мақсаты туыс емес екі тілдегі ас-су компонентті фразеологизмдердің ұқсас және айырым белгілерін анықтау, лингвомәдени сипатын жеткізу. Зерттеу міндеттері ас-су компоненті бар фразеологизмдердің жіктелісін қарастыру, ағылшын және қазақ тілдеріндегі осындай тұрақты тіркестердің ерекшеліктерін беру, бірқатар мысалдар негізінде талдау.

Фразеология саласы, жалпы фразеологиялық талдаулар ағылшын және қазақ тілінде көп зерттелген, көп қарастырылған тақырыптардың бірі бола тұра, нақты ас-су компонентті фразеологизмдерді зерттеген қомақты зерттеулер жоқтың қасы. Берілген мақалада авторлар екі тілдегі осындай фразеологизмдердің құрамында жиі кездесетін ас-су компоненттерін анықтап, олардың лингвомәдени көрінісін, берілу жиілігін нақтылап, екі лингвомәдениетке тән ерекшеліктерін талдайды.

Зерттеуде семантикалық, тақырыптық, құрылымдық және салғастырмалы лингвистикалық талдаулар жасалынды, екі тілдегі ас-су компонентті фразеологизмдерді сөздіктерден теріп алып, олардың мағынасы, жасалу жолдары мен когнитивтік, лингвомәдени сипаты қарастырылды. Сонымен қатар, ағылшын және қазақ тілдеріндегі жиі қолданылып жасалған негізгі тағам атауларының лингвомәдени, когнитивтік фразеологиялық концептік сипаты анықталды.

Зерттеудің нәтижесіне сай ағылшын және қазақ тілдеріндегі ас-су компоненттері қатыстырылып жасалған фразеологизмдер саны көп емес, мағынасы бойынша көбінесе адамның мінез-құлқы, іс-әрекеті мен мал табу, ақша табу мағынасында қолданылуы басым, ағылшын тілінде олардың қолданылуы ағылшындардың күнделікті өмірде ішіп жейтін ас-су түрлеріне байланысты жасалса, қазақ тілінде олардың терең мағынасы мен тарихи маңызы бар екені анықталды. Зерттеуде талдауға берілген ас-су компонентті фразеологизмдерді екі тілде сөздіктер құрастыруға, салғастырмалы лексикология, фразеология бойынша арнайы дәрістер оқуға пайдалануға болады.

Тірек сөздер: ас-су компонентті фразеологизмдер, фразеология, гастрономиялық фразеологизмдер, концепт, семантика, лингвомәдениеттану, когнитивтік лингвистика, салғастырмалы фразеология

Кіріспе

Фразеологизмдер немесе фразеологиялық бірліктер әр тілдің және әр ұлттың өзіне ғана тән айшықты сөз орамдары, олар сол тілдердің немесе мәдениеттердің байлығын, бейнелілігін, әсерлігін айшықтайды және жылдан-жылға молайып отырады. Фразеология саласына арналған ғылыми еңбектер саны өте көп, дегенменде бұл тақырып немесе сала өзекті бола бермек, өйткені тіл үнемі үздіксіз даму және қарқындау үстінде болады, мұндай тіркестер бір тілден екінші тілге еніп саны арта береді. Фразеологиялық бірліктер қазіргі таңда басқа қырларынан танылып, қарастырылып заманауи зерттеулерге жаңа бағыт беріп отыр. Әсіресе, соматикалық фразеологизмдер мен гастрономиялық фразеологиялық бірліктердің лингвистикалық талдауы көптеп қарастырылуда [1, 84 б.]

Ағылшын және қазақ тілінің фразеологизмдерін қарастырғанда, әрине, осы саланың майын ішкен мынадай ғалымдарды атауға болады: Қазақ тілінің фразеологизмдерін қарастырған және зерттеулер жасаған ғалымдар: І. Кеңесбаев, А. Қайдар, К. Аханов, Г.Н. Смағұлова; шет тілдерімен салыстырмалы-салғастырмалы зерттеулер жасаған (ағылшын, неміс, араб, түркі, парсы тілдерімен салғастыра зерттелген жұмыстар) ғалымдар: М.Т. Сәбитова, С.Е. Исабеков, Р.Қ. Смағұлова, К.К. Дүйсекова, С.К. Сәтенова, Р. Авакова; ағылшын тілінің фразеологизмдерін қарастырған ғалымдар: В.В. Виноградов, В.В. Кунин, Л.П. Смит, Ш. Балли, Н.И. Амосова, М.М. Копыленко және тағы басқалары.

Қолданылу аясына сай фразеологизмдер ағылшын және қазақ тілдерінде ұлттық мәдени өмір көрінісі ретінде көркем шығармаларда, мәдени-ұлттық атрибуттарда, мәдени-ұлттық коннотацияда, мәдени ақпарат көздерінде, қазіргі таңда медиа мен публицистикада көптеп қолданылады. Фразеологизмдерге тән қасиеттер олардың дайын қалпында ауыспалы мағынада қолданылуы, ықшам, ұтқыр және ұтымды сөз қатарына жатуы, халықтың тұрмыс тіршілігіне, мәдениетіне, тіл байлығына, салт-дәстүрі, әдет-ғұрпына байланысты туындаған тілдік бірліктер, оларға астарлық тән. Фразеологиялық бірліктердің құрамында оның ажырамас бөлігі болып ұлттық нақыш, лингвомәдени сипат орын алады, оның себебі фразеологиялық бірліктер әр ұлттың сана-сезімінен, мәдени деңгейінен, тұрмыс-тіршілігінен, өмір сүру салтынан, мәдениетінен туындап, құрастырылады [2, 167 б.].

Зерттеу мақаламызда қарастырғалы отырған ас-су компоненті бар фразеологиялық бірліктер ағылшын және қазақ тілдерінде де қолданыс тапқан, бір ғалымдар тобы бұндай фразеологизмдерге *аспаздық* немесе *гастрономиялық фразеологиялық тіркестер* немесе идиомалар деп атау беріп, олардың қолданыс аясы, семантикасы мен жасалу жолдарын қарастырып жүр. Яғни, гастрономиялық фразеологизмдер дегеніміз құрамында ас-су компоненттері кездесетін, аспаздық, тамақ саласына қатысы бар сөздердің көмегімен жасалынған тұрақты сөз тіркестері [3, 355-358 бб.].

С.И. Ожеговтың сөздікте берген түсіндірмесіне сәйкес, аспаздық – тағам дайындау өнері. Бұл бірнеше кезеңдерді қамтитын күрделі процесс:

тағамды дайындау, аспаздың жұмыс орнын дайындау немесе ұйымдастыру, тағам дайындау, оны дайындағаннан соң дастархан жасау. Осындай күрделі әрі түрлі кезеңдерден тұратындықтан ас-суға қатысты фразеологизмдер әр тілде алуан түрлі [4, 331-335 бб.].

Фразеологизм тақырыбы жан-жақты зерттелген тақырып болғанына қарамастан ас-су компоненті бар фразеологизмдерге арналған тың еңбектер мен кешенді зерттеулер жоқтың қасы.

Ас-су компоненті бар фразеологизмдерге немесе идиомаларға шолу жасайтын болсақ зерттеушілер ас-су компонентті фразеологизмдердің мынадай семантикалық және тақырыптық жіктемесін ұсынады.

Семантикалық: I топ: 1) жануарлардан алынатын өнімдерге байланысты фразеологизмдер (сүт өнімдері, ет өнімдері, балық және теңіз өнімдері, жұмыртқа); 2) өсімдік негізіндегі өнімдер (жемістер, жидектер, көкөністер, жаңғақтар, дәмдеуіштер); 3) дайын тамақ өнімдері мен сусындар.

II топ: 1) сусындар мен сұйық өнімдер; 2) көкөністер; 3) жемістер; 4) өсімдіктер; 5) ет және балық өнімдері; 6) нан және ұн өнімдері; 7) дайын пісірілген тағамдар; 8) дәмдеуіштер.

III топ: 1) өсімдіктер; 2) наубайхана; 3) сүт өнімдері; 4) тәтті тағамдар; 5) ыдыс-аяқ және сусындар; 6) көкөністер; 7) ет өнімдері [5, 120-123 бб.].

Тақырыптық: құрылымында ас-су компоненттері бар фразеологизмдер тақырыптық жағынан ас-суға байланысты сөздер қолданылып тұрғанына қарамастан мінез-құлықты суреттеуге, адамдар арасындағы қарым-қатынас, мүмкіндік, жұмыс, ақша табу, мал табу, адамның жеке қасиеттері, қонақжайлылық, молшылық, керісінше ысырап сияқты мағынаға ие фразеологизмдер болуы мүмкін [6].

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Қазақ фразеологиясы – қазақ тіл білімінде өзіндік зерттеу нысаны айқындалған, дербес ғылыми салаға айналған пән. Фразеологиялық зерттеулер әр жылдары түрлі ғылыми зерттеу тақырыптарының нысаны ретінде жан-жақты қарастырылып келеді. Ғалымдардың пайымдауынша фразеологиялық зерттеулер қай кезде болмасын, мейлі өткен ғасырдағы, мейлі қазіргі ізденістер болсын қандай бағытта, қандай деңгейде екендігін ғылыми сарапқа салудың қажеттігі бар. Зерттеу материалдары қазақ және ағылшын тілдерінің фразеологиялық тіркестерін қарастырған бірқатар ғалымдар еңбектеріне сүйеніп қарастырылады, атап айтқанда фразеология саласының көш басында тұрған академик І. Кеңесбаевтың фразеологиялық сөздігінде берілген құрамында ас-су компоненті бар фразеологизмдерді теріп алып, оларды талдаудан тұрады. Фразеологизмдердің классификациясын талдауда Ә. Қайдар, Р. Жайсакова, С. Сәтенова, Г. Смағұлованың еңбектері басшылыққа алынды. Фразеологизмдерді лингвомәдениеттану, когнитивтік лингвистика саласынан қарастырып, дискурсивтік-когнитивтік парадигма сипатын берген М. Күштаева, А. Әмірбекова, А. Смаилов еңбектері талданып, Г. Смағұлованың мағыналас фразеологизмдер сөздігі негізге алынды.

Ағылшын тілінің фразеологизмдерін қарастырған, соның ішінде оның жіктемесін ұсынған Л.П. Смиттің, В.В. Виноградовтың еңбегі қарастырылды.

Зерттеу барысында семантикалық және тақырыптық талдау, құрылымдық талдау, ағылшын және қазақ тілдеріндегі ас-су компонентті фразеологизмдерді салғастырмалы талдау әдістері қолданылды. Семантикалық талдауда авторлар ас-су компонентті фразеологизмдердің мағынасын ашады, қазақ тіліндегі және ағылшын тіліндегі мағыналарын талдап көрсетеді. Тақырыптық талдау барысында ас-су компонентті фразеологизмдерді қазақ тілінде 11 тақырыпқа сай топтастырады, алағылшын тілінде фразеологизмдердің негізгі 4 топқа топтастырады. Құрылымдық талдау барысында авторлар ас-су компонентті фразеологизмдердің құрылымында қандай тағам компоненттері жиі кездесетінін қарастырып кесте түрінде сипаттайды. Салыстырмалы талдау негізінде авторлар қазақ және ағылшын тілдеріндегі ас-су компонентті фразеологизмдерді салғастырып, оларды семантикалық және құрылымдық жақтан талдайды.

Екі тілдегі ас-су компонентті фразеологизмдерді сөздіктерден теріп алып, олардың мағынасы, жасалу жолдары мен когнитивтік, лингвомәдени сипаты қарастырылды. Сонымен қатар, ағылшын және қазақ тілдеріндегі жиі қолданылып жасалған негізгі тағам атауларының лингвомәдени, когнитивтік фразеологиялық концептік сипаты анықталды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Лингвомәдениеттанудың негізгі ұғымдарының бірі концепт сол тілде сөйлейтін адамдардың жадында нақты шынайы өмірдің пәнін суреттеуші ұжымдық түйсік немесе сана бірлігі болып саналады. Концепттерді зерттеу лингвомәдениеттану ғылымының зерттеу нысаны – әлемнің тілдік бейнесін қайта құру мақсатында жүргізіледі [7, 7-25 бб.]. Әлемнің тілдік бейнесі белгілі бір халықтың мәдениетімен және сол мәдениеттің негізгі ұғымдарымен тығыз байланысты. Біздің зерттеу мақаламызда қарастырылып отырған ас-су компоненттері бар ағылшын және қазақ тілдеріндегі фразеологизмдер осы ұғыммен байланысты екі ұлттың сол ұғымға қатысты тілдік көрінісі, байланысы ретінде қарастырылып талданады.

Құрамында ас-су компоненттері бар фразеологизмдер жасалу және мағынасы бойынша филологтар мен лингвистердің зерттеулеріне сай диалектік фразеологизмдер ретінде қарастырылады, енді бір ғалымдар тобы оларды концептік фразеологизмдер деп береді. Диалектік фразеологизмдер дегеніміз белгілі бір аймаққа тән, сол жерді мекендейтін адамдардың сөйлеуінде жиі қолданатын тұрақты сөз тіркестері мен фразалар. Олар өздерінің аймақтық ерекшеліктерімен ерекшеленеді және сол жердің тілдік дәстүрлерін, мәдениетін, тұрмысын көрсетеді, сол аймақтың тарихы мен географиялық ерекшеліктерін, халықтың тұрмысын, ауыл шаруашылығын немесе басқа да жергілікті құбылыстарды зерттейді. Когнитивтік фразеологизмдер, концепт фразеологизмдер дегеніміз белгілі бір мәдени немесе дүниетанымдық концептілерге негізделген тұрақты сөз тіркестері [8,

44-57 бб.]. Олар халықтың дүниетанымын, тарихи тәжірибесін, әлеуметтік құрылымын көрсететін, қоғамдағы маңызды құндылықтарды бейнелейтін фразеологизмдер. Бұл фразеологизмдердің терең мәдени мағынасы сақталады, тілдің ғана емес халықтың психологиясы мен дүниетанымының айнасы да бола алады. Концепт фразеологизмдер көбінесе абстрактілі, философиялық немесе әлеуметтік ұғымдарды білдіреді, халықтың өмірлік тәжірибесі мен дүниені қабылдау тәсілін көрсететін символдар ретінде қызмет етеді, тілдің мәдени аспектілерін, белгілі бір дәстүрлер мен құндылықтарды терең түсінуге көмектеседі. Олар сөздер мен тіркестердің жай ғана тілдік құрылымдарын әлдеқайда терең, кең мағынаға ие болуына мүмкіндік береді.

Ас-су компоненттері бар фразеологизмдер тұрмыстық, мәдени және тілдік мағынасы мен халықтың дүниетанымымен тығыз байланысты және олар белгілі бір әлеуметтік контексте пайда болып, сол қоғамның тілдік мәдениетін, салт-дәстүрлерін, ұлттық құндылықтарын көрсетеді. Олардың ерекшеліктері халықтың күнделікті өміріне, тұрмыс-тіршілігіне қатысты ұғымдардан туындайды (күнделікті өмірмен байланыстылығы), халықтың мәдениетін, тұрмыс-салтын, еңбектегі және әлеуметтік қарым-қатынастардағы ерекшеліктерін бейнелейді (мәдени құндылықтарды көрсетеді), адам мен табиғат арасындағы қарым-қатынасты суреттейді (табиғат пен тіршіліктің байланысы), адамның өмірге деген көзқарасын, оның дүниетанымын, адамның жағдайына деген көзқарасты бейнелейді (дүниетанымдық аспект) және олар көбінесе тұрмыстық тілде қолданылады, бірақ әдеби тілде де орын алуы мүмкін (тұрмыстық тіл мен әдеби тіл арасындағы шекара).

Ас-су компонентті фразеологизмдерінің ерекшеліктері олардың тұрмыстық, мәдени және тілдік мағынасы мен халықтың дүниетанымымен тығыз байланысты екендігінде. Мұндай фразеологизмдер белгілі бір әлеуметтік контексте пайда болып, сол қоғамның тілдік мәдениетін, салт-дәстүрлерін, ұлттық құндылықтарын көрсетеді. Олардың бірнеше негізгі ерекшеліктері бар:

Құрамында ас-су компоненттері бар фразеологизмдерге мысал келтірсек. Ағылшын тілінде фразеологиялық сөздіктерде құрамында ас-су компоненттері бар мынадай фразеологизмдер кездеседі: *apple of one's eye* (жақсы көретін адам, көздің қарашығындай), *fruits of one's labor* (еңбегінің жемісін көру), *in a nutshell* (қысқаша айтқанда, оңай шаруа), *big cheese* (өте маңызды адам), *bread and butter issue* (өзекті мәселе, жан-жақты айтылып, талқыланып жатқан мәселе), *a piece of cake* (өте оңай), *born with a silver spoon in one's mouth* (жолы болғыш, періштесі қағу), *couch potato* (диванда жатып алаңсыз телевизор көру), *bring home the bacon* (нәпакасын табу, үйге ас-су әкелу, ақша табу).

Қазақ тілінде фразеологиялық сөздіктерде құрамында ас-су компоненттері бар мынадай фразеологизмдер кездеседі: *арам ас* (сұрықсыз көріну, қызықтың бұйырмауы, адал жолмен таппаған ақша, ас); *ас иесімен тәтті* (үй иесімен бірлесе отырып тамақ жеу); *айрандай ұйып отыр* (өте

тату, ауызбіршілігі күшті); *қара су* (тек қана су ішу, тамақсыз); *ұндай иледі* (әбден көндіріп алды, еркін биледі); *ішкен асын жерге қою* (бәйек болды, әбігерге түсті, қуанды); *қу тамақ* (ішер ас, нәпсі, аш өзек).

Осы мысалдардан көріп отырғанымыздай әрине ағылшын және қазақ тілдеріндегі ас-су компонентті фразеологизмдердің болуы мен оның құрамында кездесетін ас-су атаулары әр халықтың тамақ ішу салтына, тұтынатын тамақ түрлеріне, әр тамаққа, асқа байланысты әдеттері мен тарихи құндылықтарына байланысты түрленіп отырады.

Ағылшын тілінде осындай фразеологизмдердің жасалуына арқау болған және жиі кездесетін ас-су компоненттері шәй, кофе, сыра, сүт, май, жұмыртқа, ет, асбұршақ, нан, тәтті бәліштер, балық тағамдары, тауықтан жасалған тағамдар, жеміс-жидек пен көкөністер атаулары, жаңғақтар, дайын тағамдар мен сусындар көптеп кездеседі.

Қазақ тіліндегі ас-су фразеологизмдерінің компоненттерін қамыр, яғни ұн тағамдары, сусындардан қымыз, айран, қымран, су, сүт, сорпа, көже, тұз, май, нан, ет, жілік, қаймақ, құрт, май шелпек сияқты негізгі және жалпы тағам түрлері құрайды. Қазақ тілінде тіпті жемістер мен көкөністер атаулары бар фразеологизмдер кездесе бермейді, тек кейбір жағдайларда арпа, бидай, тары сияқты дәнді дақылдар атауы қатыстырылып жасалған тұрақты тіркестер кездеседі. Керісінше, қазақ тілінде ас, дәм, дәм-тұз, тамақ сөзі немесе компоненті қатыстырылып жасалған фразеологизмдер көптеп кездеседі.

I. Кеңесбаевтың фразеологиялық сөздігінің электрондық нұсқасында берілген фразеологизмдердің жалпы саны – 12100, оның ішінде:

Кесте 1. Қазақ тіліндегі ас-су компоненті бар фразеологизмдер анализі

Асқа байланысты берілген фразеологизмдер саны	141 – 1.6%
Ас-су компоненті бар фразеологизмдер саны	104 – 73.7%
Тамақ, асқа қатысты сөздер қатыстырылған фразеологизмдер саны	37 – 26.3%
Негізгі қолданылған ас-су компоненттері	қамыр, қымыз, айран, су, сүт, сорпа, көже, тұз, май, нан, ет, жілік, қаймақ, құрт, май шелпек, шие, жиде, арпа, бидай, тары, ақ, жұмыртқа, қуырдақ
Жиі қолданылған ас-су компоненті	су – 13 (12.5%); тұз – 12 (11.5%); май – 7 (6.7%); сүт – 7 (6.7%)
Тамақ, асқа қатысты жиі қолданылған компоненттер	ас, дәм, тамақ, ішу, жұту, түстік, жеу, шайнау, асау, өзек жалғау, қазан асу, ащы мен тәтті, тою, илеу, ауыз тию, ашкөз

Қазақ тіліндегі ас-су компонентті тұрақты сөз тіркестері негізінен етістік (наны таусылды, ішкен асын жерге қояды, сөздің майын тамызды, судай сапырды, ұндай иледі), зат есім (айран ішері, ризық асты, нансоғар, қара азық, қара көже, қу тамақ, қара ет), сын есім (сүттен ақ, судан таза, сүтке тиген күшіктей, сорпасы араласпаған, сылдыр су, көзі тұздай, зәмзәм суындай, жілігі татымады, аршыған жұмыртқадай) формада бір немесе бірнеше компонентті сөздерден құралған.

Қазақ тіліндегі мұндай фразеологизмдердің семантикалық тұрғыдан талдайтын болсақ қарастырылып отырған тұрақты тіркестерді мынадай топтарға бөлуге болады:

адамның тұрмыс тіршілігін, күйін, шаруасын сипаттау мағынасын беретін фразеологизмдер (ішсе ішіп тамаққа, кесе киіп киімге жарымады, қу тамақ, қара азық, нанын тауып жеді, тамағы тоқ, көйлегі көк, тапқаны тамағына, жұтқаны жұмырына жетпеді) [9];

адамның жағымсыз мінез-құлқын, іс-әрекетін сипаттау (арпадай асау, ашкөз, ұндай иледі, шылқия тойды, аузын жиде жегендей қылды, бидайша қуырды, құр нансоғар, қара судан қаймақ алады, майшелпек етті, кеудесіне нан пісті) [9];

қонақжайлылықты, сый-құрмет көрсету мағынасын сипаттау (шай суын ала жүгірді, ішкен асын жерге қойды) [9];

адал ас табу, тіршілік нәрін құрметтеу мағынасын сипаттау (зәмзәм суындай, нанын тауып жеді) [9];

ырыс-береке, ризық мағынасын беру (ризық асты, аузының салымы бар);

алғыс білдіру мағынасын беру (аузыңа май астыңа тай);

адамдар арасындағы қарым-қатынас, силастық мағынасын беру (айрандай ұйып отыр, майға жықты (қолдағы бар дәмдісін беріп сыйлады), сый аяқ, ішкен асын жерге қойды, дәм берді, қаймағы бұзылмады) [9];

байлық, көл көсір молшылықты сипаттау (ас та төк сый құрмет, ішкені алдында ішпегені артында, дәулеті судай тасыды) [9];

ысырап (рәсуа болды, судың да сұрауы бар) [9];

адамның түр әлпетін, биязы мінезін сипаттау (ашыған жұмыртқадай, бір қасық сумен жұтып жіберерлік, көзі тұздай, судан тұнық, сүттен аппақ) [9];

қарғау, қарғыс айту мағынаны (атау керінді ішкір, ішпесең атауынды іш, аузың аққа тимегір, тамағыңа тас тығылсын) [9] беретін фразеологизмдер.

Ағылшын тілінің ас-су компоненттері бар фразеологизмдері қазақ тіліне қарағанда құрамында тағам мен сусын аттары көптеп қатыстырылып жасалғанымен, қолданылу аясы бойынша тар болып келеді.

Ағылшын тіліндегі ас-су компонентті фразеологизмдер көбінесе адамның мінезін, іс-қимылын, жұмысын, адамның көңіл-күйін сүйретуге бағытталған. Кейбір ғалымдар өз зерттеулеріне сәйкес ағылшын тіліндегі ас-су компоненттері бар фразеологизмдердің ең көп берілген мынадай топтарын береді: тамақ қабылдау тәртібіне сай іс-әрекеттер

қатыстырылып жасалған фразеологизмдер; жұмыртқа компонентімен қатыстырылып жасалған фразеологизмдер; дәмді дақылдар аты біріктіріліп жасалған фразеологизмдер; десерт тағамдары қатыстырылып жасалған фразеологизмдер. Мұндай топтарға бөлудің себебі ерте заманнан ағылшындардың тамақ ішу салты мен қандай тамақ өнімдерін негізгі әрі жиі қолданатын ас ретінде тұтынуына байланысты және адамның асқа деген көзқарасы, қатысы, тамақты дайындау салты.

Ағылшын тіліндегі мұндай фразеологизмдердің семантикалық тұрғыдан талдайтын болсақ қарастырылып отырған тұрақты тіркестерді мынадай топтарға бөлуге болады:

Адамның әдетін, мінез-құлқын сипаттауға негізделген ас-су компоненттері бар фразеологизмдер (as cool as a cucumber – тыныш, ешкіммен шатағы жоқ байсалды; a bad egg – бір қарын майды бір құмалақ шірітеді, мінезі жаман, шатақ; couch potato – еріншек, жалқау, күні бойы диванда ештеңе істемей жата беру; to go nuts/to go bananas/nutty as fruitcake – есінен тану, жындану; hard nut to crack – оңай алатын адам емес, мінезі қиын немесе білімді болуы мүмкін; full of beans – өте энергиясы толық, ширақ адам; like a fish out of water – өзін ыңғайсыз сезіну)

Шаруа жасау, мамандық, ақша, мал табу мағынасында, табысқа қатысты фразеологизмдер (to bring home the bacon – нан табу, ақша табу, жұмыс істеу; to be a cup of tea – көңіліне жағатын, ұнайтын іс; to be not a cup of tea – көңіліне жақпаған іс, шаруа; bread and butter – нан табу; бай қуатты болу; to beef something up – белгілі бір дағдыны жақсарту, дамыту; a piece of cake – оңай іс, шаруа; half-baked – шала, піспеген жоспар, шаруа; to be in a jam – қиындыққа тап болу; to sell like hot cakes – тез өтіп кету, тез сатылып кету).

Ағылшын тіліндегі ас-су компонентті фразеологизмдер стилистикалық және синтаксистік тұрғыдан метафора, теңеу, эпитеттердің көмегімен жасалған. Құрамы предлог, зат есім, етістік формасында бір немесе бірнеше сөздер мен сөз тіркестері қатыстырылып жасалғанын байқаймыз.

Ағылшын және қазақ тілдеріндегі ас-су компоненттері бар фразеологиялық бірліктерді салғастыра келе мынадай қорытынды жасауға болады:

Кесте 2. Ағылшын және қазақ тілдеріндегі ас-су компоненті бар фразеологизмдердің сипаты мен айырмашылығы

Ағылшын тіліндегі ас-су компонентті фразеологизмдер	Қазақ тіліндегі ас-су компонентті фразеологизмдер
Жасалуында жиі кездесетін ас-су атаулары: нан, сүт, май, ет, балық, қант, тұз, бекон, бәліш, тәтті тағамдар, шәй, кофе, шарап, жаңғақ, банан, алма, шие, лимон, жұмыртқа, қартоп, бұршақ, сәбіз, қырыққабат, ботка, дәмдеуіштер, ірімшік	Жасалуында жиі кездесетін ас-су атаулары: қамыр, қымыз, айран, су, сүт, сорпа, көже, тұз, май, нан, ет, жілік, қаймақ, құрт, май шелпек, шие, жиде, арпа, бидай, тары, ақ, жұмыртқа, қуырдақ

Фразеологизмдер құрылымында тамақ пен сусын, көкөністер қатыстырылып берілген компоненттер басым болғанымен, семантикалық жіктелуіне қарай қолданылу аясы тар (көбінесе адамның мінезін, іс-қимылын, жұмысын, адамның көңіл-күйін сүйретуге бағытталған)	Семантикалық жіктелуіне қарай қолданылу аясы ауқымды, кең (адамның тұрмыс тіршілігін, қонақжайлылықты, сый-құрмет көрсету, адал ас табу, ырыс-береке, ризық мағынасын беру, алғыс білдіру, адамдар арасындағы қарым-қатынас, силастық, байлық, көл көсір молшылықты, ысырап, адамның түр әлпетін, биязы мінезін сүйретуге, қарғау мағынасын береді)
Сөздіктен табылған ас-су тұрақты тіркестердің саны: 166 бірлік	Сөздіктен табылған ас-су тұрақты тіркестердің саны: 141 бірлік
Метафора, теңеу, эпитет арқылы жасалған фразеологизмдер басым.	Эмоциялық, теңеу арқылы жасалған фразеологизмдер басым, негативті мағынаны, қарғыс мағынаны суреттеуге берілген фразеологизмдер көп кездеседі.
Ас-су атаулары қатыстырылып жасалған фразеологизмдер мәдени таңбаланған мағынаны, мәдени символды білдірмейді, ағылшындардың күнделікті тұтынатын тағамдарынан алынған.	Ас-су атаулары қатыстырылып жасалған фразеологизмдер мәдени таңбаланған мағынаны, мәдени символды айшықтайды, терең мағынасы мен тарихы бар.
Ас ішу немесе асқа қатысты сөздермен, тіркестермен берілген фразеологизмдер саны өте аз.	Ас ішу немесе асқа қатысты сөздермен, іс-қимылдарға қатысты тіркестермен берілген фразеологизмдер саны көп.

Қорытынды

Фразеология лингвистикада ең көп зерттелген тақырыптың бірі бола тұра, нақты ас-су компонентті фразеологизмдер зерттеуіне арналған тың жұмыстар қазіргі таңда аздық етеді. Осы тақырып аясында берілген екі тілдегі фразеологизмдердің саны да көп емес.

Ағылшын және қазақ тілдеріндегі ас-су компонентті фразеологизмдер семантикасы мен құрылымы бойынша ұқсас болып келеді, екі тілде де мұндай тұрақты тіркестер елдің, ұлттың ас-су, тамақ ішу салтына, тарихына, мәдениеті мен тұрмыс салтының әсеріне байланысты жасалынып, қолданылады. Екі тілдегі тағамға қатысты фразеологиялық бірліктердің арасындағы айырмашылық екі тілдің мәдени, тарихи, тілдік әртүрлілігін көрсетеді, екі тіл де астарлы мағынаны беру үшін тамақ пен сусынға қатысты компоненттерді пайдаланғанмен, мұндай тұрақты сөз тіркестерінің қолданылатын контексті көбінесе тиісті мәдениеттердегі ерекше дәстүрлер мен өмір салтына байланысты өзгеріп отырады. Ағылшын тіліндегі фразеологизмдер батыс мәдениетінің негізгі өнімдері болып табылатын тағамдар мен сусындарды қатыстырып тұрақты тіркестер береді, олар күнделікті өмірде қолданылып, мәдени маңызды. Ағылшын тіліндегі ас-су компонентті тұрақты тіркестер ақша табу, күн көру, адамның әдеті мен мінез-құлқын, жеке қасиеттерге, қарым-қатынасты сүйрету мағынасында жиі қолданылады, олар көбінесе мақал-мәтелдер, метафора, теңеу түрінде қолданылады.

Қазақ тіліндегі ас-су компонентті тұрақты тіркестердің мәні терең, қолданылу аясы кең. Қазақ тіліндегі тағамға қатысты фразеологизмдер

құрмет көрсету, шыдамдылық, әлеуметтік қарым-қатынас, адамның ішкі жандүниесі мен мінезін, силастық пен береке-ризық, қонақжайлылық, адамның эмоционалдық жай-күйін беру мағыналарын бейнелейді. Қазақ тіліндегі мұндай фразеологизмдердің тағы бір ерекшелігі негативті мағынаны да беретіндігінде, әсіресе ысырып және қарғыс, лағынет айту мағыналары.

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде ағылшын және қазақ тілдеріндегі ас-су компонентті фразеологизмдердің құрылымдық, семантикалық және лингвомәдени ерекшеліктері анықталып, төмендегідей нақты тұжырымдарға қол жеткізілді:

1. Екі тілдегі фразеологизмдердің жасалуына негіз болған тағам атаулары ұлттық тағам мәдениетімен тікелей байланысты және әр елдің күнделікті тұтынатын, дәстүрлі ұлттық тағамдары қатыстырылып жасалатыны анықталды.

2. Семантикалық талдау нәтижесінде екі тілде де мұндай фразеологизмдер көбінесе адамның мінез-құлқын, іс-әрекетін және әлеуметтік жағдайын сипаттауға қолданылатыны анықталды.

3. Қазақ тіліндегі ас-суға қатысты фразеологизмдердің семантикалық аясы кеңірек екені байқалды: олар қонақжайлылық, сый-құрмет, береке, қарғыс, ысырап сияқты ұғымдарды да қамтиды.

4. Ағылшын тіліндегі фразеологизмдер көбінесе метафора мен теңеу арқылы жасалып, прагматикалық және тұрмыстық сипатта қолданылады.

5. Қазақ тіліндегі фразеологизмдерде лингвомәдени және концептуалдық мазмұн тереңірек көрініс табады, олардың тарихи-мәдени ақпарат тасымалдаушы екені мәлім болды.

6. Екі тілдегі фразеологизмдер арасындағы ұқсастықтар олардың әмбебап когнитивтік табиғатымен байланысты болса, айырмашылықтар ұлттық дүниетаным мен мәдени тәжірибеге тәуелді екені айқындалды.

Алдағы уақытта диссертация зерттеуі негізінде құрамында ас-су компоненті бар ағылшын және қазақ тілдеріндегі тұрақты тіркестердің когнитивтік модельдерін терең зерттеу, ұлттық мәдени код пен тағам концептісінің өзара байланысын антропоэлектік бағытта зерттеу, сонымен қатар ас-су компонентті фразеологизмдер негізінде көптілді фразеологиялық сөздік құрастыру көзделеді.

ӘДЕБИЕТ

[1] Baikadam A., Konyratbayeva Zh.M. Formation of phraseological units with the component head in dictionaries of different structure languages (based on the material of Kazakh and English) // Bulletin of Ablai khan KazUIR and WL. Series “Philological sciences”. – 2025. – №1(76). – P. 83-93.

[2] Sarsembayeva A., Tulenberganova N., Assanova G., Kalibekuly T., Esanalieva Zh. English idioms describing a person’s character // Xlinguae. – 2018. – Volume 11, Issue 3. – P. 166-175.

[3] Марушкина Н.С. «Гастрономические» фразеологические единицы как средство формирования концепта «Еда» // Преподаватель XXI век. – 2012. – № 2.2. – С. 355-358.

[4] Кузьмич Я.Я., Ушакова Н.В. «Пищевые» фразеологизмы в различных языках // Минск: БГУ. – 2023. – С. 331-335.

[5] Никонов Д.О. Картина мира этноса, представленная в тематическом компоненте «Еда» (на материале английских, немецких и русских фразеологизмов) // Тамбов: Грамота. – 2016. – № 5(59). – С. 120-123. ISSN 1997-2911. www.gramota.net/editions/2.html

[6] Марушкина Н.С. Концепт «еда» в контексте диалога культур. Канд. диссерт. – Иваново, 2014. – 168 с.

[7] Сағидолда Г.С., Әбдімәулен Г.А. «Бас» компонентті соматикалық фразеологизмдердің лингвомәдени сипаты (түркі (қазақ, татар, башқұрт) және ағылшын тілдері негізінде) // Яссауи университетінің хабаршысы. – 2023. – №1(127). – Б. 7-25.

[8] Смағұлова Г. Қазақ фразеологиясының қазіргі ғылыми парадигмалары // ҚР ҰҒА-ның Хабаршысы. – 2014. – №1. – Б. 44-57.

[9] Кеңесбаев І. Фразеологиялық сөздік. – Алматы: «Арыс» баспасы. – 2007. – 800 б. <https://sozdikqor.kz/sozdik/?id=90>

REFERENCES

[1] Baikadam A., Konyratbayeva Zh.M. Formation of phraseological units with the component head in dictionaries of different structure languages (based on the material of Kazakh and English) // Bulletin of Ablai khan KazUIRandWL. Series “Philological sciences”. – 2025. – №1(76). – P. 83-93.

[2] Sarsembayeva A., Tulenberganova N., Assanova G., Kalibekuly T., Esanalieva Zh. English idioms describing a person’s character // Xlinguae. – 2018. – Volume 11, Issue 3. – P. 166-175.

[3] Marushkina N.S. «Gastronomycheskie» phaseologicheskiye edinitsey kak sredstvo formirovaniya konsepta «Eda» [Food phraseological units as the means of formation of food concepts] / N.S. Marushkina // Prepodovatel XXI vek. – 2012. – № 2.2. – S. 355-358. [in Rus.]

[4] Kuzmich Ya.Ya., Ushakova N.V. «Pisheviye» phaseologizmy v razlichnih yazikah [«Food» phaseological units in different languages] // Minsk: BGU. – 2023. – S. 331-335. [in Rus.]

[5] Nikonov D.O. Kartina mira etnossa, predstavlenyya v tematicheskom komponente «Eda» (na materiale anglisskih, nemetskih I russkih phaseologismov) [Picture of the nation, depicted in thematic component «Food» (on the materials of English, German and Russian phraseological units)] // Tambov: Gramota. – 2016. – № 5(59). S.120-123. www.gramota.net/editions/2.html [in Rus.]

[6] Marushkina N.S. Konsept «eda» v kontekste dialoga kultur [The concept «food» in the context of cultures]. Kandi. Dissertassiya. – Ivanovo, 2014. – 168 s. [in Rus.]

[7] Sağıdolda G. S., Äbdimäulen G. A. «Bas» komponentti somatikalyq frazeologizmderdin lingvomädeni sipaty (türki (qazaq, татар, basqurt) jäne

ағылшын тilderi negizinde) [Linguocultural features of somatic phraseological units «Head» (based on the Kazakh, Tatar, Baskir and English languages)] // Yassau universitetiniñ habarshysy. – 2023. – №1 (127). – B.7-25. [in Kaz.]

[8] Smağulova G. Qazaq frazeologiasynyñ qazirgi ğylymi paradigmalary [Modern scientific paradigms of Kazakh phraseology] // QR Ulttyq ğylym akademiasynyñ Khabarshysy. – 2014. – №1. – B. 44-57. [in Kaz.]

[9] Кеңесбаев І. Frazeologialyq sözdik [Dictionary of phraseological units]. – Almaty: «Arys» baspasy. – 2007. – 800 b. <https://sozdikqor.kz/sozdik/?id=90> [in Kaz.]

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ АНГЛИЙСКИХ И КАЗАХСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С КОМПОНЕНТОМ ЕДА

*Абдукалимова А.Н.¹, Калыбаева К.С.², Мысекеева А.³

^{*1,2,3}Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая
Алматы, Казахстан

Аннотация. Рассматриваемая статья посвящена природе, особенностям и семантико-тематическому анализу фразеологических единиц с компонентом «Еда» в английском и казахском языках. Целью научного исследования является выявление сходств и различий между фразеологизмами с компонентом «Еда» в двух неродственных языках, а также передача их лингвистических и культурных особенностей. Задачи исследования: рассмотрение классификации, дать особенности и анализ примеров фразеологических единиц с компонентом «Еда» в английском и казахском языках.

Хотя область фразеологии и фразеологического анализа в целом является одной из самых изучаемых и обсуждаемых тем в английском и казахском языках, практически нет значимых исследований, специально изучающих фразеологизмы с пищевыми компонентами. В данной статье авторы выявляют компоненты пищи, которые часто встречаются в подобных фразеологизмах в обоих языках, выясняют их лингвокультурное значения, частоту передачи, а также анализируют особенности, присущие обоим лингвокультурам.

В ходе исследования были проведены семантический, тематический, структурный и сопоставительный лингвистический анализы, отобраны из словарей фразеологизмы с компонентом «Еда» в обоих языках, изучены их значение, способы образования, когнитивные и лингвокультурные характеристики. Кроме того, были выявлены лингвокультурологические, когнитивно-фразеологические концептуальные характеристики часто употребляемых основных названий продуктов питания в английском и казахском языках.

Согласно результатам исследования, в английском и казахском языках не так много фразеологизмов, включающих компоненты еды, а их значение в основном связано с поведением человека, его действиями и зарабатыванием денег. В английском языке такие фразеологизмы формируются от разных

видов пищи, которые англичане используют в повседневной жизни в казахском языке такие фразеологизмы имеют глубокое значение.

Проанализированные в исследовании фразеологизмы с компонентом «Еда» могут быть использованы при составлении словарей на обоих языках, а также при чтении специальных лекций по сравнительной лексикологии и фразеологии.

Ключевые слова: фразеологизмы с компонентом еда, фразеология, гастрономические фразеологические единицы, концепт, семантика, лингвокультурология, когнитивная лингвистика, сопоставительная фразеология

CONTRASTIVE FEATURES OF ENGLISH AND KAZAKH FOOD PHASEOLOGICAL UNITS

*Abdulkalimova A.N.¹, Kalybayeva K.S.², Myssekeyeva A.³

*^{1,2,3} Abai Kazakh National Pedagogical University

Almaty, Kazakhstan

Abstract. The article under consideration is devoted to the nature, features, semantic and thematic analysis of phraseological combinations with the food component in the English and Kazakh languages. The purpose of the scientific research is to identify the similarities and differences of phraseological units with the food component in two unrelated languages, to convey their linguocultural characteristics. The objectives of the research are to study the classification types, specific features and to analyze the samples of phraseological units with the food component in English and Kazakh languages.

Although the field of phraseology, phraseological analysis in general, is one of the most studied and widely discussed topics in English and Kazakh, there are almost no significant studies that have studied specific phraseological units with the food component. In this article, the authors identify the food components that are often found in such phraseological units in both languages, clarify their linguocultural manifestation, frequency of transmission, and analyze the features inherent in both linguocultures.

The study conducted semantic, thematic, structural and comparative linguistic analyses, selected phraseologisms with the food component in both languages from dictionaries, and examined their meaning, ways of formation, and cognitive, linguocultural characteristics. In addition, the linguocultural, cognitive phraseological conceptual characteristics of the most frequently used main food names in English and Kazakh were determined.

According to the results of the study, the number of phraseologisms with the food component in English and Kazakh is not large, and their meaning is mostly related to human behavior, actions, and the meaning of earning money. While their use in English is related to the types of food and water that the English eat in everyday life, it was found that they have a deep meaning and historical significance in Kazakh. The phraseologisms with the food component given for analysis in the study can be used to compile dictionaries in both languages, and to teach special lectures on comparative lexicology and phraseology.

Keywords: food phraseological units, phraseology, food idioms, concept, semantics, linguoculture studies, cognitive linguistics, contrastive phraseology

*Мақала түсті / Статья поступила / Received: 06.02.2026.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.09.2026.*

Information about the authors:

Abdukaliyeva Aliya Nurzatovna – PhD doctoral student in «Linguistics», Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0008-7486-6268>, e-mail: aliyanurzatovna@gmail.com

Kalybayeva Kalamkas Seidullayevna – Professor, Doctor of Philology, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0001-6821-3879>, e-mail: azkal2015@bk.ru

Mysekeyeva Altyn Bektursynovna - Master of pedagogical sciences, senior teacher, Abai Kazakh National Pedagogical University, faculty of Philology, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0006-4898-9358>, altyn.mysekeyeva@mail.ru

Авторлар туралы мәлімет:

Абдукалимова Алия Нурзатовна – «Лингвистика» мамандығы PhD докторанты, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0008-7486-6268>, e-mail: aliyanurzatovna@gmail.com

Қалыбаева Қаламқас Сейдуллаевна – профессор, филология ғылымдарының докторы, Филология факультеті, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0001-6821-3879>, e-mail: azkal2015@bk.ru

Мысекеева Алтын Бектурсыновна – педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы Филология факультеті, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0006-4898-9358>, altyn.mysekeyeva@mail.ru

Информация об авторах:

Абдукалимова Алия Нурзатовна – PhD докторант по специальности «Лингвистика», Казахский Национальный Педагогический Университет, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0008-7486-6268>, e-mail: aliyanurzatovna@gmail.com

Қалыбаева Қаламқас Сейдуллаевна – кандидат педагогических наук, профессор, факультет филологии, Казахский Национальный Педагогический Университет им.Абая, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0001-6821-3879>, e-mail: azkal2015@bk.ru

Мысекеева Алтын Бектурсыновна – магистр педагогических наук, старший преподаватель, факультет филологии, Казахский Национальный Педагогический Университет им.Абая, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0006-4898-9358>, altyn.mysekeyeva@mail.ru